

شعر مطلوب از دیدگاه "حضرت امام جعفر صادق" (ع)

جعفر صدیقی^۱

دکتر حامد صدیقی^۲

چکیده

شعر از جمله موضوعاتی است که به عنوان هنرماندگار، در همه زمان ها و در تمام ملتها رواج دارد. این غریزه ی فطری، به برکت قرآن و اسلام با استفاده از آموزه های ناب ائمه (ع) جاودانه و حکیم سخن گشته است. در پژوهش حاضر، برای شناخت شعر مطلوب از دیدگاه امام صادق (ع) با نگاهی بر رویدادهای عصر، نمونه ای از شعرهای آن حضرت و مریدان برجسته ی آن بزرگوار بررسی شده است. نظر به چالش های دشمنان و ایجاد فرقه ها، ایشان با تبیین جایگاه عترت بر ضرورت وجود امام اشاره نموده اند. در اشعار امام و برخی مریدان برجسته او، ارزشهایی چون: ایمان به خدا، اعتقاد به رسالت و امامت و زندگی پس از مرگ، مهم ترین ملاک های مورد تاکید است. که شاعران با تاثیر پذیری از تقلین، بویژه بهره مندی شایسته از کلام امام صادق (ع) و انعکاس مظالم بر اهل بیت، به ویژه واقعه عظیم کربلا، پرداخته اند. اندیشه های ناب اسلامی غالباً در شعر شیعی، با ترغیب امام (ع) ارزش جاودان یافت، بدین سان شاعران توانستند با سرودن شعرهای متعهد مشمول نکوداشت آن حضرت باشند.

کلیدواژه ها: امام صادق (ع)، شعر مطلوب، شاعر متعهد.

مقدمه

شعر از جمله موضوعاتی است که به عنوان هنرماندگار، در همه زمان ها و در تمام ملت ها رواج دارد. این غریزه ی فطری، به برکت قرآن و اسلام با استفاده از آموزه های ناب ائمه (ع) جاودانه و حکیم سخن گشته است.

قرآن کریم در یادآوری ارزش های شعر می فرماید: (شعراء، ۲۲۴-۲۲۷) «وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ». یعنی: گمراهان از پی شاعران می روند (الشعراء، ۲۲۴). «أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ». یعنی: آیا ندیده‌ای که شاعران در هر وادی سرگشته‌اند؟ (الشعراء، ۲۲۵). «وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَالًا يَفْعَلُونَ». (الشعراء، ۲۲۶). «إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَ...». یعنی: و چیزهایی می‌گویند که خود عمل نمی‌کنند؟ (الشعراء ۲۲۷). مگر آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند و خدا را فراوان یاد کردند و چون مورد ستم واقع شدند انتقام گرفتند. از آنجا که در میان شاعران افراد پاک‌باخته و هدفداری پیدا می‌شوند که اهل عمل و حقیقتند، و دعوت کننده به راستی و پاکی اند، قرآن برای این که حق این هنرمندان با ایمان و تلاشگران صادق، ضایع نگردد، با یک استثنا صف آنها را از دیگران جدا کرده، می‌گوید: "مگر کسانی که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند"، شاعرانی که هدفشان تنها شعر نیست، بلکه، هدف های الهی، انسانی می‌جویند، شاعرانی که غرق در اشعار نمی‌شوند و غافل از خدا نیستند بلکه «خدا را بسیار یاد می‌کنند» و اشعارشان مردم را به یاد خدا وا می‌دارد و هنگامی که مورد ستم قرار می‌گیرند (از این ذوق خویش) برای دفاع از خویشتن (و مؤمنان) به پا می‌خیزند (بابایی، ۱۳۸۲، ۳/ ۴۰۵ - ۴۰۶)

ارزش های شعر با تکیه بر سوره ی مبارکه شعرا:

تاکید اصلی آیات فوق به ایمان، عمل صالح، بسیار به یاد خدا بودن و ظلم ستیزی است که رسالت خطیر شاعر را در دفاع از آرمان ها می نمایاند. سوالات اساسی این تحقیق عبارتند از:

- ۱- ارزش ها و معیارهای شعر مطلوب از دیدگاه امام صادق (ع) چیست؟
- ۲- شاعران مورد بحث که موفق به افتخار انشاد در پیشگاه آن حضرت (ع) گشته اند بر روی چه اصولی تکیه داشته اند؟
- ۳- اینکه شاعران دوستدار اهل بیت (ع) چگونه توانسته اند مشمول نکوداشت آن حضرت شوند؟

در این پژوهش پیش از پرداختن به اشعار امام صادق (ع) و بیان دیدگاه ایشان درباره شعر مطلوب، به موضوعاتی چون: رویدادهای مهم دوران ایشان، اشاره ای مختصر به نقش امام و مریدان در تاسیس پایگاه فرهنگی بیان شده است. سپس نمونه ای از اشعار آن حضرت و برخی مریدان تفکر ایشان که اهداف عقیدتی و اندیشه ی خویش را بر اساس مکتب فکری این امام همام دنبال می کردند، اشاره شد. اشعاری که در اثبات حقانیت اهل بیت (ع) با اهدافی چون: هدایت عامه مردم، بیان صداقت، انتشار معارف حقه، زنده نگه داشتن مقاصد عالی انبیاء در تبیین شعائر الهی با تبعیت و دفاع از بزرگواران سروده شده است.

شعر آن دوره به دلایلی از محور های اصلی به دور بود، اصولی چون: تهذیب نفس، خدمت برای کسب رضای حق، تقویت روح دینی و تبیین حقانیت مکتب اهل بیت (ع). بنابراین امام صادق (ع) این خلاء را احساس نموده و با تربیت شاگردان و تشویق ایشان به سرودن شعر، ارزش های شعری را متجلی کردند و علی رغم تلاش و مخالفت بنی امیه و بنی عباس مذهب شیعه که منتسب به اوست، گسترش یافت و علت پرداختن به شاعران شیعی و اشاره به برخی از آنان در این پژوهش به دلیل تاثیر شگرف شعرشان و اسناد تاریخی بر انشاد در پیشگاهشان است.

شعر در زمان قدیم هم معمول بوده و به قولی شاید بتوان گفت قدرت شعر گفتن در بشر همزمان با قدرت بیان بوده است و حتی بعضی آن را از غرایز فطری انسان به حساب

می آورند و این اثر گفتاری به عنوان یک یادگار ماندگار از اهمیت ویژه ای برخوردار است. (انوار، ۱۳۹۱، ۲)

در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) آمده است: "إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةً وَالْمَمْدُوحَ فِيهِ مَا نَصَرَهُ مِنَ الْحَقِّ"، در اینجا معیار شعر مطلوب علاوه بر مانوس بودن با حکمت، شاعر حکیم مدافع دین حق می باشد که زبان شاعر، شمشیری از شمشیرهای اسلام است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ۱۵/۳۸۳)

از آنجا که زبان شعر قابل فهم و در ذهن ماندگارتر بوده است، شاعران از قابلیت های شعر برای نشر دین و تبیین فضایل عترت (ع) مدد می گرفتند و با یادآوری ارزش ها و تعظیم شعائر الهی درون مایه های شعری خویش را با ذوق هنری آمیخته به بلاغت و فصاحت بیان می نمودند. آنها در هر کجا و هر زمان که فرصت را مناسب می یافتند، حقایق دین را با الگوگیری از امام صادق (ع) به مردم می شناساندند و با افشاگری ظلم های دشمنان در حق وارثان حقیقی دین، سعی می نمودند خفتگان را بیدار و بی خبران را آگاه سازند، جز کسانی که خود را به خواب زده اند. که گفته اند: شخص خفته را می توان بیدار نمود لکن خود، به خواب زده را هرگز.

همان طور که اشاره شد امام (ع) با آموزش و مانوس نمودن شاعران با آموزه های قرآن، بر مخالفان چیره و شاگردان زیادی را در زمینه های مختلف علوم، پرورش دادند و از آنجا که خود، موسس ادبیات عقیدتی شیعه بودند به طور ویژه، این ارزش ها در شعر شیعی متمرکز گشته. در این راستا شعر، یکی از ابزارهای دفاعی شاعران در مقابل استبداد امویان و عباسیان محسوب می شد. بدین روش با تشویق امام افق های جدیدی برای شاعران باز شد که سایرین نیز توانستند خوشه چین باغ معرفتشان گردند. از این روی یکی از دلایل انتخاب موضوع، اهمیت شعر و بیان جایگاه والای شعر شیعی است. و نیز پرداختن به عصر امام صادق (ع) بر این است که آموزه های ادیبان به شاعران

حاوی ادبیاتی نو و به دور از هر گونه تقلید است، که در این دوره ارزش های ادبی و اندیشه های پاک شیعی در پرتو دین و در سایه درایت ایشان تعالی یافت.

ارزش شعر و تحسین شاعر:

شعر مطلوب با تاثیر پذیری از قرآن کریم و کلام معصومین جایگاه والایی دارد تا جایی که امام صادق (ع) می فرمایند: هیچ شاعری جز با تایید روح القدس درباره ی ما شعر نمی گوید.

(صدوق، ۱۳۷۸، ۱/۱۰) // (عاملی؛ ۱۰/۴۶۷)

شاید یکی از دلایل یافت ارزش های شعری مد نظر امام (ع) در شعر شیعی این باشد که ایشان ظلم های حاکمان ظالم را دیده و شاعرانی را نکوداشت فرموده اند که بر این واقعیت ها تاکید نموده اند، لذا به عنوان شاخصه های مطلوب، قابل تامل است.

دیگر هدف این پژوهش یادآوری پیام های ادب متعهد و توجه خاص به تحقیق بیشتر در این بخش از ادب عربی است. ظاهرا در این زمینه تا حدودی شاعران عرب گوی سبقت را از شاعران فارسی ربوده هر چند برخی بر این باورند که علت اصلی سکوت شاعران فارسی در آن زمان به خاطر فشارها، قتل ها و ظلم های بی شمار حاکمان بوده، لکن این نظر، تا حدودی منطقی نیست، چرا که این شرایط برای شاعران عرب نیز بوده چه بسا شرایط اینان به دلیل نزدیکی به حاکمان در مرکز حکومت سخت تر بوده است. اما قریب به ذهن، باور کسانی است که بر تايخچه شعر فارسی تکیه دارند و علت گمنامی شاعران فارسی را در این می دانند. دیگر اینکه تنوع گرایش ها و سیاه نمایی دشمن در بیان حقایق دین، بی تاثیر نبود.

از آنجا که تمام اعمال و رفتار امام معصوم (ع) بر اساس موازین قرآن و متأثر از کلام وحی نورانی است بدون شک تحسین شاعران نیز بر همین اساس است، از سویی موثر ترین ابزار در تبلیغ و تبیین رفتار و گفتار معصومین با اثر ماندگار شعر قابل فهم و در تقویت باورهای دینی و گسترش ارزش های پایدار مکتب ائمه و نجات بشریت نقش

به سزایی دارد که عصر امام صادق (ع) آغاز این تحولات اساسی با تکیه بر تربیت و ترغیب شاعران از سوی آن بزرگوار بوده است. شاعران نیز از کلام امام (ع) نور گرفته و از چشمه مکتب او سیراب شده، و در نشر آن کوشیده اند و این ناشی از عشق و محبت قلبی آنان می باشد چرا که محبت و مودت به اهل بیت (ع) جزء اصول آیین اسلام است که علل و جوب مودت اهل بیت (ع)، حقانیت راه این بزرگواران است، از سویی اهل بیت (ع) وارثان کتاب خدا و برگزیدگان خلق هستند چه، اینان وجه الله و حدود الله هستند و ولایت ائمه محور قرآن و همه ی کتب آسمانی است و امام صادق (ع) در گفتار و رفتار خویش جایگاه شعر عالی را بیان می دارند.

یکی از دوران های سخت عصر امام صادق (ع) است که نیازمند به تحقیق گسترده دارد لذا به دلیل عدم منابع کافی از اشعار امام و شاعران عصر آن حضرت تنها به پاره ای از اشعار ایشان و مریدان اشاره شده است.

پیشینه تحقیق:

در رابطه با جایگاه شعر از دیدگاه قرآن و عترت (ع) بویژه پیامبر اکرم (ص) بررسی های فراوانی انجام شده و در منابعی چون: مناقب آل ابی طالب؛ ابن شهر آشوب - بحار الانوار؛ علامه مجلسی - الغدير؛ علامه امینی و دیگر منابع که گاهی اشعاری از خود ائمه (ع) نیز ذکر کرده اند. لذا برای رسیدن به ارزش های شعر مطلوب از دیدگاه امام صادق (ع) به روش کتابخانه ای از منابع دیگری چون: اعیان الشیعه؛ محسن الامین - معجم الادباء؛ یاقوت الحموی - عیون الاخبار؛ صدوق تاریخ ادبیات ها و دیوان های موجود شاعران مورد بحث، استفاده شده، در این حوزه بحث هایی از قبیل: شعر از نگاه پیامبر اکرم (ص)؛ دکتر تجلیل - شعر و شاعری از نگاه قرآن و حدیث؛ پیامبر رحمت در شعر معاصر؛ دکتر علی اکبر کلانتری - رسول خدا و شعر، نگاه اسلام به شعر؛ سید محمود سجادی - سیره پیامبر (ص)؛ نصرالله پورجوادی نقد شعر از دیدگاه قرآن و پیامبر (ع)؛ دکتر طیبه براتی - نگاه وحی به شاعر با تکیه بر سوره شعراء؛ دکتر حسن رضایی و پژوهش هایی چون:

الف: اهمیت شعر و ادب از نگاه امام صادق علیه السلام: دکتر رقیه رستم پور، فصلنامه لسان مبین، سال دوم اسفند ۱۳۸۹ ص ۸۰-۱۰۰

ب: فضایل و امتیازات شاعر اهل بیت، دکتر محمد رضا جواهری، فصلنامه علوم اسلامی، سال ۱۷، شماره ۱۲۹، شهریور ۸۷، ص ۷۵-۸۲ انجام شده لذا آن چه مشاهده نشده معیارهای تایید شعر شاعران از سوی امام صادق (ع) بود که در این مقاله به آن اشاره شده است.

و اینک بررسی اجمالی مقاله های مذکور:

مقاله الف: در این مقاله، اشعار، خطبه ها، مناظرات و اندیشه ی ادبی امام صادق (ع) بررسی شده و با اشاره به پیشرفت ادبیات در دانشگاه جعفری و آراستگی کلام امام (ع) به عناصر بلاغی، نتیجه بر این است که تجربه ی شعری امام یک تجربه ی

ذاتی و برگرفته از عرفان است. که به نظر می رسد با تمام زیبایی ها و جذابیت های نگارشی، اندکی گرایش به اطناب دارد و جای خالی تبیین اهمیت شعر از نگاه امام صادق (ع) ، با توجه به عنوان مقاله احساس می شود. **مقاله ب:** با عنایت به عنوان مقاله که موضوعی کلی است و سخن از عصر به خصوصی به میان نیامده لکن در درون متن به دوره ی خاصی اشاره شده است. دیگر مقالات اشاره شده ی فوق به دلیل اینکه از دوره ی بحث ما خارج است اشاره نشده لکن از برخی مطالب بهره برده شده است، که از همه عزیزان قدردانی و تشکر می شود.

نگاهی به رویدادها:

الف: دوران امام صادق (ع) :

امام صادق (ع) در سال هشتاد و سه هجری متولد و در سال یکصد و چهل و هشت هجری به شهادت رسیدند که مدت دوازده تا پانزده سال با جد بزرگوارشان و نوزده سال هم با امام باقر (ع) بودند. از سی و چهار سال امامت، هجده سال معاصر خلفای اموی و شانزده سال معاصر با خلفای عباسی بودند که آغاز امامتشان با ایام خلافت هشام بن عبد الملک بود (مجلسی، ۷۹/۱۱)

امام صادق (ع) در جهت معرفی اسلام، دنباله نهضت علمی و فرهنگی پدرش را گرفت و حوزه وسیعی در علم به وجود آورد و در رشته های مختلف علمی شاگردان بزرگی تربیت کرد. از موارد مهم و نکات قابل تامل، نقش رسالت امام صادق (ع) در تاسیس پایگاه فرهنگی که در زمان خودش بی نظیر بود. چرا که دوران حکومت امویان مملو از فساد و دو رویی فکری و عقیدتی بود. (ادیب، ۱۳۶۶ / ۱۸۱)

سیره عملی و علمی امام (ع) که پیوسته بر آن تاکید و شاعران را بر آن ترغیب می نمودند و آنان نیز مد نظر داشتند: مبارزه زبانی با ظالم، ریشه کنی ظلم و حمایت از مظلوم با زبان و قلم بود. در این میان امام صادق (ع) پرچم اسلام را بعضا با تربیت شاگردانی که با شمشیر شعر یکه تازی می کردند بر افراشته کرد و علی رغم تلاش و

مخالفت بنی امیه و بنی عباس، شیعه که نسیت مذهب اوست رائج شد. امام (ع) با این رویکرد ترغیب و تشویق شاعران، از جنبه های مختلف برفکر و اندیشه مردم تاثیر نهادند و با قرار دادن امتیازات ویژه، شاعران را در قبال این مساله هشیار نمودند چرا که تا آن روزگار هنوز ملاک ها و ارزش های دیگری زینت شعر بود. دروغ، زینت شعر بود» (معروف نایف، ۱۹۹۳/ ۲۶۸)

تلاش امام و شاگردان باعث شد دیگران نیز به تبعیت از شاعران متعهد از مسائلی که امام نهی می فرمودند، دست بشویند.

امام صادق (ع) می فرمایند: "من عرفنا کان مؤمنا، و من انکرنا کان کافرا، و من لم یعرفنا و لم ینکرنا کان ضالاً حتی رجع الی الهدی الّذی افترض اللّٰه علیہ من طاعتنا، فان یمت علی ضلالته یفعل اللّٰه ما یشاء" (هر که ما را بشناسد مؤمن است و هر که انکار کند کافر است و هر که نه بشناسد و نه انکار کند راه نیافته است تا باز گردد به راه هدایت، اگر به همین حال بمیرد از کسانی است که کارش واگذار به خداست، مرجون لامر اللّٰه). (کلینی، ۱۳۶۲، ۱/ ۱۸۷)

ب: مکاتب مختلف عصر امام صادق (ع) :

عصر امام صادق (ع) عصری بود که در آن اندیشه های مختلف، اخلاق متفاوت و فرقه های گوناگون به وجود آمد و اخلاق اسلامی کنار گذاشته شد به طوری که ظهور مکاتب مختلف مذهبی و تنوع گرایش ها از شاخصه های بارز عصر ایشان می باشد که دشمنان با ایجاد تفرقه در صدد تشدید دشمنی ها بودند که تشکیل فرقه های مختلف، از جمله شیعه که به پنج فرقه: الامامیه، الکیسانیه، الزیدیه، الغالیه، الاسماعیلیه تقسیم می شد (شهرستانی، بی تا، ۱/ ۱۴۷)

از آن جا که امام صادق (ع) خود را وقف گروه یا فرقه خاصی نکرده بود به سوالات فقهای مکاتب مختلف نیز پاسخگو بودند از این حیث که در مواقع خاص چهره ی

واقعی فرق گمراه کننده را بر ملاء سازند. با این شیوه ایشان توانستند جلوی بسیاری از احادیث ساختگی را بگیرند. (پیشوایی، ۱۳۷۵ / ۳۶۷-۳۶۸)

امام صادق (ع) مبارزه با نحلّه های فکری انحرافی را از سر گرفت چرا که در زمان ایشان زنداقه ظهور کردند، اینها که منکر خدا و دین و پیغمبر بودند، و بنی عباس هم روی یک حساب‌هایی به آن‌ها آزادی داده بودند، در این زمان مسأله تصوف به شکل دیگری پیدا شده بود. همچنین فقهای پیدا شده بودند که فقه را بر یک اساس دیگری (رأی، قیاس و...) به وجود آورده بودند. یک اختلاف افکاری در دنیای اسلام پیدا شده بود که نظیرش نبود، بعدش هم پیدا نشد. زمان امام صادق (ع) زمانی بود که برخورد افکار و آراء و جنگ عقاید شروع شده بود و ضرورت ایجاب می‌کرد که امام کوشش خود را در این صحنه و این جبهه قرار دهد. (مطهری، بی تا، ۴ / ۷۹۹)

ج: شرایط ویژه عصر امام صادق (ع) :

در زمان امام صادق (ع) درگیری های بنی امیه و بنی عباس مانع بیان حقایق بود اساساً آنها با اصول دین در نبرد بودند و دوران سیاهی را برای دین و دین داران درست کردند. آنچه که دردناک و مردم نیز بدان جاهل بودند، انحرافات دینی از مسیر تظاهر به دین بود که امام (ع) بارهبری و پرورش شاگردان زمینه ی پویایی در همه موضوعات را فراهم آوردند، که یکی از این زمینه ها، هدایت و جهت دهی شعر بود.

در زمان امام صادق (ع) دانشگاه‌های علوم اسلامی از فقه و معارف و کلام و فلسفه و علوم اجتماعی و طبیعی و مانند آنها به روی همه دانشجویان گشوده شد و با کمال رفاه بطور مستمع آزاد همه طبقات در مقام استفاده و آموزش بر می‌آمدند. (حسینی همدانی نجفی، بی تا، ۴ / ۴۴۳)

مبارزه امام صادق (ع) با دشمنان به چند شیوه بود: تربیت شاگردان برای نشر و جذب، مبارزه با شمشیر زبان برای ممانعت از انحراف، نشر تشیع با واسطه های تبلیغ (شاعران) که بدین روش موج گرایش به دین توسط چهره های نام آشنایی چون: مفضل

بن عمر جعفی، محمد بن مسلم ثقفی، ابان بن تغلب، هشام بن سالم، مومن طاق، جابر بن حیان کوفی راه اندازی شد.

پیروی شاعران از امام صادق (ع) و باز گو کردن ظلم و ستم حکام باعث شد که همه، با نگاه انتقادی به خلفا نگریده و انحرافات آنها را مکرر بیان دارند. چرا که ظاهراً به دلیل این انحرافات مردم آن گونه که شایسته باشد جایگاه اهل بیت را نمی شناختند.

تحریف و جعل بوسیله مغرضان خطرانی را بویژه برای تشیع بوجود آورد و امام با رهبری زمینه براندازی بنی امیه را راه اندازی کردند، شاید یکی از دلایل تقیه ایشان در دوره بنی عباس این بود که در آن برهه او نیازمند یاران ولایتمدار و ثابت قدم بودند که به جایگاه اهل بیت معرفت کامل بیابند چرا که بنی عباس به ظاهر صورتشان صرت علوی لکن عملشان عمل بنی امیه بود. (خامنه ای، ۱۳۹۰ / ۲۵۷)

بررسی اشعار امام صادق علیه السلام و بیان دیدگاه :

قرآن می فرماید: *وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا* (آل عمران ۱۰۳) حبل بر شخص کامل از نبی یا وصی اطلاق می شود، زیرا او نیز ریسمانی از جانب خدا بسوی خلق کشیده شده که یک طرف آن مشیت است مانند قرآن و طرف دیگرش بشریت اوست. در برخی از تفاسیر به نقل از امام (ع) آمده که فرموده اند: ما مصداق این آیه هستیم. (طالقانی، بی تا، ۵ / ۲۵۶) و در جایی امام صادق (ع) اهل بیت را خزانه داران علم الهی و بازگو کنندگان وحی خدا می داند که بنابر آیات قرآن کریم آنان راسخین در علم، جایگاه اسرار خداوندی و مخزن علم الهی اند که بدون آنان معرفت صحیح و کامل حاصل نمی شود. شاعران با تمسک به این دو ثقل گران بها با جان و دل از ارزش های ناب اسلامی الگو گرفته و در پاسداشت آن جانفشانی نمودند.

یکی از مهم ترین واجبات خداوند در کلام امام صادق (ع) یاد خداست که همواره باید تسلیم فرامین خدا و پیغمبر و اهل بیت (ع) باشیم و در مکتب آنان بر اجرای عدالت و اعتقاد به وحدانیت تاکید می شود لذا در این مسیر چه جانفشانی ها و قربانی ها شد تا

این شعار معروف "التوحيد و العدل علویان"، توحيد و عدل دو اصل علوی اند، زنده بماند. همچنین در ادبیات امام صادق (ع) نیز به خوبی انعکاس یافته است.

صبغه الهی شعر:

تَعْصِي الْإِلَهِ وَ أَنْتَ تُظَهِّرُ حُبَّهُ   هَذَا مُحَالٌ فِي الْفِعَالِ بَدِيعُ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ   إِنَّ الْمُجِبَّ لِمَنْ يُجِبُّ مُطِيعُ
عِلْمُ الْمَحَبَّةِ وَاضِحٌ لِمُرِيدِهِ   وَ أَرَى الْقُلُوبَ عَنِ الْمَحَجَّةِ فِي عَمِّي
وَ لَقَدْ عَجِبْتُ لِهَا لِكِّ وَ نَجَاتِهِ   مَوْجُودَةٌ وَ لَقَدْ عَجِبْتُ لِمَنْ نَجَا

(صدوق، ۱۴۰۰، ۱/۴۸۹ - ۴۹۰)

حضرت امام صادق (ع) صداقت و راستی، اطاعت از دستورات الهی را لازم و ضروری می دانند که از لوازم آن ابراز دوستی واقعی و با عمل حقیقی می باشد که زیباترین مظهر محبت معبود، عشق الهی است و در قرآن کریم بدان اشاره شده است: «والذین امنوا اشد حبا لله» و علاوه بر آن راه های رسیدن به این عشق را نیز می نمایاند. عترت طاهره (ع) که تالی تلو قرآن کریم اند.

امام (ع) در هشدار به کسانی که دوستی عترت (ع) را گناه می شمردند، اهل بیت (ع) را چراغ هدایت می دانند که انسان ها را بر صراط مستقیم و به سر منزل مقصود می رسانند و آنان را از نشان های آشکار برای جویندگان راه می دانند و می فرمایند:

علم المحججه واضح لمريده   و اری القلوب عن المحججه يعمي

(شهر آشوب، ۱۳۷۶، ۴/۲۷۵)

کسی که خواهان راه راست باشد، نشانه های آن برایش آشکار است لکن ضمیری آگاه می خواهد که با بصیرت راه راست را تشخیص دهد.

تبيين مقام عترت:

فِي الْأَصْلِ كُنَّا نَجُومًا يُسْتَضَاءُ بِنَا   وَكَلْبَرِيَّةٍ نَحْنُ

اليوم بُرْهَانٌ

نَحْنُ الْبُحُورُ الَّتِي فِيهَا لِعَائِصِكُمْ
دُرٌّ ثَمِينٌ وَ يَاقُوتٌ وَ مَرَجَانٌ
مَسَاكِينُ الْقُدْسِ وَالْفِرْدَوْسُ نَمْلِكُهُ
نَحْنُ لِلْقُدْسِ وَالْفِرْدَوْسِ خُزَّانٌ
(مجلسی، ۴۷ / ۲۶)

خداوند در قرآن (النحل / ۱۶) الگوها را معرفی و انتخاب راه صحیح را لازم و برای رسیدن به هدف مقدس، راه مناسب را می نمایاند که امام صادق علیه السلام در اینجا ائمه هدی را بسان خورشیدی می دانند که برای جویندگان هدایت علامات و نشانه های این راه هستند. (همان، ۱ / ۲۹۶)

جزا و پاداش ره پویان هدایت، غوص در یاقوت و مرجان و سر انجام همنشینی با عترت پاک (ع) که به عنوان مالکان و خزانه داران هستند و شفاعت، تجلیل خداوند است از برگزیدگان خود.

بر اساس نقل روایات معتبر پیامبر اکرم (ص) برای امت دو چیز گرانبها و ارزشمند را به ودیعه نهادند. انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتُم بهما لن تضلوا ابدا کتاب الله و عترتی اهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. (ترمذی، ۱۴۰۳، ۲ / ۳۰۷- ابن حنبل، بی تا، ۳ / ۱۴- ۱۷ / ۴ و ۲۶- ۵۵۹ / ۵ و ۱۸۲- ۱۸۹)

من دو چیز وزین و گرانبها را بر جای می گذارم: کتاب خدا و عترتم اهل بیتم، مادام که به این دو تمسک جستید هرگز گمراه نخواهید شد، زیرا این دو هرگز از هم جدا نخواهند شد تا اینکه در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند با تامل در این احادیث و روایات مشابه که در مجامع حدیث شیعه و سنی روایت شده در می یابیم که: سخنان اهل بیت علیهم السلام در تبیین قرآن و احکام آن، همچون سخنان و بیانات پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم است و بر این اساس شرط هدایت، تمسک به قرآن و عترت استفاده به موقع و بهره مندی لازم از عوامل هدایت می باشد که در رسیدن به سر منزل مقصود راهگشا است. از موضوعات مهمی که امام علیه السلام بدان پرداخته صور تشبیه می باشد که از حیث ادبی دارای ارزش والایی است.

یابندی و وفای عهد:

فینا یقیناً یعدُّ الوفاءُ
رأیتُ الوفاءَ یزینُ الرجالَ
وفینا تفرُّخُ أفرأخه
کما یزینُ العِدقَ شمراخه

(الامین، بی تا، ۱/ ۶۷۶ - ۶۷۷)

امام (ع) با تبیین جایگاه حقیقیشان، عترت (ع) را اساس وفا و یابندی به تعهدات می دانند که آنان حق وفا را به درستی اداء کرده اند و این خوش عهدی را در تشبیهی زیبا به خوشه نخل که به شاخه اش زینت می دهد که هر دو لازم و ملزومند و یاد آور این آیه از قرآن کریم است که می فرماید: الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ (الرعد/ ۲۰) آنها که به پیمان خدا وفا می کنند و پیمان شکنی نمی کنند.

در یادآوری وفا، عهد و پیمان عترت (ع) به دیگر صفات آنان اشاره

می نمایند.

لَا الْيَسْرَيطَرُونَ نَايَوْمًا فَيَبْطِرُنَا
وَلَا لِإِزْمَةٍ دَهْرٍ نَظْهَرُ الْجَزَعَا
إِنْ سَرَّنَا الدَّهْرُ لَمْ نَبْهَجْ لِصِحَّتِهِ
أَوْ سَاءَنَا لَمْ نَظْهَرْ لَهُ الْهَلْعَا

(مجلسی، ۵۱/ ۱۴۳)

ایشان از رهگذر آیات قرآن ناامیدی از رحمت الهی را گمراهی می دانند که سرانجام آن کفر است. اشاره به آیه هشتاد و هفت یوسف دارد که می فرماید از رحمت خدا ناامید نشوید که تنها کافران از رحمت خداوند ناامید می شوند.

یکی از گناهان کبیره در نزد امام یأس و دیگری پیمان شکنی است. (رک: غیاثی کرمانی، ۱۳۸۴ش، ص ۱۳۳).

سفیان ثوری از امام روایت می کند که امام (ع) عدم غرور و تکبر، عدم جزع و فزع در برابر ناملایمات روزگار و حوادث تلخ آن و تسلیم بی چون و چرا در برابر دستورات الهی را از ویژگی های بارز ائمه (ع) بر می شمارند که این بیت منسوب به امام حسین

(ع) دلیلی بر تایید موضوع است که در دلداری و صبر به خواهر بزگوارشان حضرت زینب (س) فرمود:

.. وَ إِنَّمَا الْأَمْرُ إِلَى الْجَلِيلِ وَ كُلُّ حَيٍّ سَأَلَكَ سَبِيلَ

(طبرسی، ۱ / ۲۳۹)

(تما کارها در ید قدرت الهی است و هر زنده دلی سالک راه حق است) امام شرط امامت را دانش دین و فهم درست قرآن می داند و از سویی عمل دینشناسی خود را و دین ناشناسی دستگاه خلافت را اثبات می کند.

مَثَلُ النُّجُومِ عَلَى مِضْمَارِ أَوْلَانَا إِذَا تَغَيَّبَ نَجْمٌ آخَرَ طَلَعَا (همان، ص ۲۵)

(امام (ع) در باره ی ضرورت وجود امام، ائمه (ع) را بسان ستارگانی می داند که یکی پس از دیگری نمایان شده که اگر یکی غروب کرد دیگری طلوع می کند.) و این که زمین هیچ گاه خالی از پیشوای معصوم نخواهد ماند. (کلینی، ۱ / ۱۷۸)

امام صادق (ع) در بسیاری از اوقات این شعر را زمزمه می کردند:

لِكُلِّ أَنَاثٍ دَوْلَةٌ يَرْقُبُونَهَا وَ دَوْلَتُنَا فِي آخِرِ الدَّهْرِ تَطْهَرُ

(صدوق، ۱۴۰۰، ۱ / ۳۹۶)

(برای هر ملت، دولتی است که منتظر اوست و دولت ما در آخر الزمان ظهور می کند.) یکی از موارد مهم در اعتقادات دینی مساله مهدویت و ظهور امام عصر عج است که همه ادیان بدان اعتقاد و همگی در انتظار ظهور اویند که در تمامی ادیان عقیده به مصلح جهانی وجود دارد. (لهراسب، ۱۳۱۳ / ۱۲۱)

امام با یادآوری حجت خدا در زمین استمرار امامت بعد نبوت را گوشزد و می فرماید: من مات و لیس علیه امام حی ظاهر مات میتة جاهلیه.

(مفید، ۱۳۶۲ / ۵۲)

ابن ابی الحدید معتزلی می گوید: شیعه و سنی به این امر متفقند که دنیا سپری نشود مگر با آن حضرت عج (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ۲ / ۵۳۵) و (ابن خلدون ۱۴۲۵ / ۳۶۷)

تاکید امام (ع) بر این موضوع به دلیل فتنه‌هایی بود که مخالفان در این مساله ایجاد می‌کردند. و امام صادق (ع) به دلیل ویژگی‌های خاص تاریخی دوران، مجال بیشتری برای تبیین این مسئله فراهم کردند.

از باورهای مشترک میان ادیان آسمانی است که پیشوایان حقیقی دین مبین اسلام از زمان صدر اسلام به تبیین مسئله مهدویت پرداخته‌اند و شاعران وفادار نیز با الگو گرفتن از امام (ع) در اشعارشان بدان اشاره و مد نظر داشته‌اند.

چالش آفرینی در مسیر امامت:

عباسیان با روشهای گوناگون، سعی می‌کردند به گونه‌ای تمام گرایشهای سیاسی و فکری پر طرفدار را به سمت خویش متمایل سازند که با این اهداف شومشان با مشروعیت دادن به کارهایشان جایگاهشان را مستحکم نمایند که از جمله اقدامات سیاسی‌شان، بوجود آمدن شبهاتی در مساله مهدویت و ... بود.

امام (ع) نیز مطلع برجسته‌ی دعوتش را "امامت" قرار داده که واقعیات تاریخی، قاطعترین مدارک، این ادعا را اثبات می‌کنند ایشان برای اتمام حجت می‌فرمایند: ما کسانی هستیم که خدا اطاعت ما را بر مردم لازم ساخته در حالی که شما از کسانی تبعیت می‌کنید که مردم به خاطر جهالت آنان در نزد خدا معذور نیستند. (کلینی، ۱/ ۱۸۶/ مجلسی، ۴۷/ ۵۸)

عباسیان به ظاهر ادعای دادخواهی ظلم‌های بنی‌امیه بر عترت (ع) داشتند لذا دعوت خویش را بر اساس مبادی اسلام آغاز کردند به گونه‌ای که در دوره تثبیت حکومتشان خلافت را حق خویش می‌دانستند.

آنان خویشتن را وارثان اصلی حکومت قلمداد می‌کردند و در برخی موارد علمای فقه و کلام را بر مشروعیت ادعایشان گواه می‌گرفتند که از این موضع نهایت استفاده را کرده به گونه‌ای که مردم هیچ سهمی در انتخاب حاکم، عزل و نصب وزیران نداشته و

تنها به اراده ی خود این کار انجام می شد هر چند در ابتدای خلافتشان برای جلب نظر مرموزانه، آزادیهای نسبی به مردم داده بودند. (شوقی ضیف، بی تا / ۲۰ - ۲۱)

موضع امام صادق (ع) در برخورد با فتنه ها این بود که ایشان علویان را با پند و اندرز از پرداختن به تحرکات نظامی باز می داشتند و با تربیت شاگردان در دانش های مختلف سعی می کرد مردم را که به شدت غرق در مجالس فسق و فجور، لهو و غنا شده بودند به سمت اخلاق متعالی حلقات علمی و اسلامی دعوت و هدایت نمایند. که با این شیوه بزرگترین شبکه تبلیغاتی را فراهم نمودند.

اهداف عباسیان از تنوع گرایش ها: برهم زدن وحدت مسلمین از تعدد مذاهب، منزوی نمودن امام (ع) با بی اعتنایی مردم به اوامر و نواهی الهی، گسترش عقاید انحرافی و منحرف نمودن مردم با گرفتاری در مجالس فسق و فجور که پیوند مجالس گناه همراه موسیقی و شعر شاعران را به سمت آلودگی ها می کشاند تا جایی که حسن زیات می نویسد: اغراض شعری در این دوره وصف شراب، شکارگاه ها و غزل مذكر ... بود. (حسن زیات، ۱۳۷۳ / ۷۳)

امام (ع) با زیرکی در پس پرده تقیه جدای از آنکه جلوی بسیاری از انحرافات از جمله جعل حدیث، تفسیر به رای و.. را گرفتند به پشتوانه یاران با وفا و ثابت قدم به شعر و موسیقی رنگ و بوی معنوی داده و شاعران مدافع حریم ولایت نیز با صداقت تمام به دفاع از اخلاق کریمانه عترت علیهم السلام با زبان گویای شعر پرداخته به گونه ای که به اغراض شعری رنگ معنویت: زهد، اخلاق و ... دادند.

حب الهی در سایه سار زهد :

حب و عشق الهی که با بی توجهی و عدم دنیا دوستی حاصل می شود و چون این محبت در دل قرار و قلب را فرا گرفت، دل را از محبت غیر خدا به کلی پاک و پاکیزه می گرداند و در تمام کارها جز رضا و خشنودی حق با چیزی سر و کار ندارد.

مقام رضا از عالی ترین مراتب سلوک است که رسیدن به این مقام برای هر کس امکان پذیر نیست، از سویی سالکی که به این مقام منیع رسد از دل و جان معتقد و هر چه از محبوب رسد خیر محض است.

تزکیه نفس:

شرط تحقق پذیرش ولایت تطهیر نفس از ناپاکی ها و تخلق به اخلاق حسنه است.

أَتَانِنُ بِالنَّفْسِ النَّفِيسَةِ رَبِّهَا   لَيْسَ لَهَا فِي الْخَلْقِ كُلِّهِمْ ثَمَنٌ
بِهَا يُشْتَرَى الْجَنَاتُ إِنْ أَنَا بَعْتُهَا   بَشَىءٍ سِوَاهَا إِنْ ذَلِكُمْ عُبْنٌ
إِذَا ذَهَبَتْ نَفْسِي بِدُنْيَا أَصِيبْتُهَا   فَقَدْ ذَهَبَتْ نَفْسِي وَقَدْ ذَهَبَ الثَّمَنُ

(مجلسی، ۲۴/۴۷)

آری پایه حب، منقطع شدن از غیر و تزکیه نفس و تنزیه اوست که از هر گونه وسوسه های شیطان و آلودگی ها باید در دنیا به دور بود، در این صورت انسان صاحب نفس طیه می شود که ارزشمند است. در این باره امام صادق (ع) می فرماید: اقصر نفسک عما یضرها من قبل ان تفارقک و اسع فی فکاکها کما تسعی فی طلب معیشتک فان نفسک رهینة بعملک. (فلسفی، ۱۳۶۸ ش، ج ۱، ص ۱۸)

امام صادق (ع) فرموده: از آنچه برای جانت زیان بخش است دوری کن، پیش از آنکه مرگت فرا رسد، و در راه آزاد کردن نفس خویش از قیود و بند گناهان (سینات اخلاقی در دنیا) تلاش کن، همان طور که برای معاش خود تلاش می کنی، چه آنکه خودت و نفست در گرو اعمالی است که انجام می دهی.

علم به عمل:

إِعْمَلْ عَلٰی مَهَلٍ فَإِنَّكَ مَيِّتٌ   وَاخْتَرِ لِنَفْسِكَ أَيُّهَا الْإِنْسَانُ
فَكَأَنَّ مَاقَدَ كَانٍ لَمْ يَكْ إِذَا مَضَى   وَكَأَنَّمَا هُوَ كَائِنٌ قَدْ كَان

(مجلسی، ۲۶/۴۷)

در اینجا امام (ع) نکاتی را متذکر می شود و با ترسیم چهره دنیا هشدار می دهند که ضمن تلاش و کوشش و مأیوس نشدن از سختی های دنیا (افسوس گذشته و حسرت آینده) همواره با اعتقاد به ذات الهی و پیروی از ولایت با تامل و بی هیچ شتابی راه درست را برگزیند.

ایمان به قدرت لایزال معبود ازلی:

فَلَا تَجْزَعْ وَ إِن أَعْسَرْتَ يَوْمًا
وَلَا تَيْأَسْ فَإِنَّ الْيَأْسَ كُفْرٌ
فَقَدْ أَيْسَرْتَ فِي زَمَنِ طَوِيلٍ
لَعَلَّ اللَّهَ يُغْنِي عَنْ قَلِيلٍ
وَ لَا تَظُنَّنَّ بِرَبِّكَ ظَنًّا سَوْءًا
فَإِنَّ اللَّهَ أَوْلَى بِالْجَمِيلِ

(همان، ۱۲۷)

امام (ع) جزع و فزع را که مخالف کرامت انسانی است پسندیده نمی دانند چرا که جزع مناشأ غفلت از هدف آفرینش و دل بستگی به دنیا است که هر دوی این ها در کفر به خدا و معاد خلاصه می شود.

ویژگی هایی را برای مشتاقان رسیدن به راه درست در دنیا متذکر می شوند: صبر ریشه ی جزع را خشک می کند، ایمان با یقین، حرص در فهم، نشاط در هدایت، تقویت نفس چرا که نتیجه ضعف نفس، بد گمانی است (حجرات، ۱۲/فتح، ۶)، تحمل در نداری، بخشش در قدرت، طاعت الهی در خیرخواهی، بازداری از شهوت، شکیباً در مصیبت ها، شکر گزار در نعمت و آسایش و ..

حرص در فهم و درک:

لَا تَجْزَعَنَّ مِنَ الْمِدَادِ فَإِنَّهُ
عِطْرُ الرَّجَالِ وَ حَلِيَّةُ الْأَدَابِ

(مجلسی، ۲۶/۴۷)

امام صادق (ع) دیدگاه خود را بر اساس کتاب آسمانی و سیره اجداد پاک و طاهرش ارائه می دهد و با تاکید بر محورهای اخلاق، ایمان راستین به حقانیت و وحدانیت الهی و عمل به دستورات او، امید به دوست، که روی عالمی همی بدوست، شاعران را دعوت

می کند که به زیور قلم و سخن (شعر) در نشر حقایق و وقایع اهل بیت علیهم السلام وفادار و ثابت قدم باشند. ایشان در جایی می گویند نه علم به تنهایی کار ساز است و نه مبارزه، این دو اگر قرین هم شوند کارها به سامان می رسد.

این مطلب شاید اشاره به این فرموده دارد: مداد العلماء افضل من دماء الشهداء .

اگر این دوره را عصر تثبیت تاثیرات اسلامی در شعر بدانیم به گزاف نگفته چرا که این هم سویی و هم کلامی و بهره مندی از فرمایشات امام علیه السلام جزئی از افتخارات شعری شاعران بود، در عوض شعرای خود فروخته ای بودند که به اندک مال دنیا قانع و این گوهر یک دانه را- به قول ناصر خسرو، «دُر دری» را- ریختند به پای خوک ها، و با متاع دنیایی به بهای بی ارزشی فروختند.

به نظر می رسد شاعرانی که مشمول نکوداشت امام (ع) می شدند غالباً متأثر از حادثه عظیم کربلا و قیام امام حسین علیه السلام می باشند که در اکثر مواقع تشویق و تایید امام صادق علیه السلام نیز در این موارد است که با این دیدگاه می توان شعر مطلوب از دیدگاه ایشان را در این مساله و با این دلایل و ویژگی ها جست.

الف: تبیین ارزش های انسانی- عدالت، ستم ستیزی، آزادی خواهی

ب: ترویج آرمان های ماندگار و آموزه های شاخص شیعه: ولایت، امامت، غدیر، انتظار، تولی و تبری و ... که شاعران پیام و حقایق اسلام را که مد نظر امام صادق علیه السلام بود در قالب شعر به مردم می رساندند.

ج: معرفی سیره ائمه (ع) به عنوان الگوی کامل و جامع که در این راه بعضاً با جانفشانی دینشان را اداء می کردند. نتیجه و ثمره این جانفشانی ها و الگو گیری درست از امام (ع) تحول و گرایش شعر به رویکرد آزادگی، ایثار، فداکاری، پایداری، حق طلبی و دفاع از مظلوم که در شعر شاعران به وضوح مشهود است، بویژه این که حادثه کربلا به طور عمده از سوی امام جعفر صادق علیه السلام به صورت یک ارزش مذهبی جاودان درآمد و این رویکرد در شعر شاعران بزرگ همچون: مصعب عبدی کوفی، سید

حمیری، کمیت اسدی، دعبل خزاعی، ابوالاسود دثلی و .. ملموس است. که امام جعفر صادق (ع) جایگاه والای آنان را اینگونه بیان می دارند: ما قالَ فینا قائلٌ شِعراً حتّی یؤیّدُ بِروحِ القُدُسِ کسی در باره ما شعری نمی سراید مگر آنکه مؤید به دم جبرئیل باشد. (عاملی، ۱۰/۴۶۷ - ۴۶۸)

برای ادامه این مباحث شواهد زیبایی وجود دارد که خود پژوهشی دیگر را می طلبد، و برای به طول نینجامیدن بحث به ذکر تنی چند از شاعران معروف که در محضر امام علیه السلام با زبان شعر تعالیم پاک ائمه علیهم السلام را ستوده و مشمول نکوداشت حضرتش گشته اند؛ اشارتی می شود.

کمیت بن زید اسدی و شعرخوانی در محضر امام صادق علیه السلام:

او در سال ۶۱ ق متولد و در سال ۱۲۶ ق در زمان خلافت مروان بن محمد آخرین خلیفه اموی وفات یافت او محضر امام صادق (ع) را درک کرده و اشعارش را وقف عقیده ی پاک و نابش نمود. گفته شده وی نخستین کسی است که باب استدلال را در شعر گشود.

وجدنا لكم فی آل حامیم آیه   تأولها منا تقی و معرب..
وقالوا ورثناها ابانا و امانا   و ما ورثتهم ذاک ام و لا اب

(ضیف، بی تا، ۲۶۲)

برای شما در سوره حم آیه ای یافتیم که پرهیزگاران و مفسران ما آن را چنین تفسیر کرده و گفتند که ما از پدران و مادران خود خلافت را به ارث برده ایم ولی مادر و پدری برای آنها به ارث نگذاشت.

کمیت بن زید اسدی در ایام تشریف در منی به حضور امام صادق (ع) شرفیاب شد و اجازه گرفت که اشعاری بخواند و آن گاه که شعر در وصف حادثه غم بار کربلا و امام حسین علیه السلام و یاران به میان می آید امام صادق علیه السلام گریه می کنند.

کان حسینا و البهالیل حوله   لاسیافهم ما یختلی المتقبل

(شبر، ۱۴۲۲/۱۸۱)

و اینگونه او را مشمول دعا می کنند: اللهم اغفر للکمیت ما قدم و أخر و ما أسر و أعلن واعظه حتی یرضی. کمیت در ذم دشمنان این گونه می سراید:

اجاع الله من اشبعتموه   و اشبع من بجورکم اجیعا

(ضیف، بی تا/۳۲۸)

درباره او گفته شده:

شعر مذهبی عموماً و شیعی خصوصاً با «هاشمیات» کمیت، به صورت مکتبی استوار در آمد. در کمیت دو خصلت بود که در هیچ شاعری نبود خطیب بنی اسد، فقیه شیعه و حافظ قرآن و کاتب خوش خط که جاحظ گفته باب استدلال را کمیت بنیان نهاده است.

(البیان و التبین/۳۶)

هاشمیات او بیشترین تاثیر را از قرآن گرفته: سوره احزاب/۳۰ آیات تطهیر- مائده/۳۰ ولایت- شوری/۲۹ مودت-۲۸ فجر و ۲۷ انسان که هر کدام به خاندان عصمت و طهارت (ع) ارتباط دارند. بخاتمکم غصبا تجوز امورهم فلم ار غصبا مثله یتغصب) همان (۳۶)

بارزترین ویژگی های شخصیتی او: حافظ قرآن - فقیه و دین شناس - سخنور: خوش بیان و خوش گفتار و خوش نویس - مهارت در علم کلام و مبارزه و مناظره با مخالفان....

سید حمیری و انشاد شعر در محضر امام صادق علیه السلام:

از برجسته ترین شاعران شیعه که در عراق می زیست و مورد عنایت خاص ائمه، به خصوص امام صادق (ع) بود که در مدح اهل بیت (ع) و مرثیه سید الشهداء (ع) و شهدای کربلا، آثار برجسته ای سروده است. اسماعیل بن محمد الحمیری (در سال ۱۰۵ هجری ولادت و ۱۷۳ هجری وفات). علی رغم اینکه پیوسته از والدینش دشنام علی بن ابی طالب و یارانش را بر گوش داشت خودش در دفاع از فرزندان امام علیه اسلام یکه تاز میدان بود. (الآغانی، ۱۴۲۳، ۱۷۷/۷)

گفته شده: خانواده‌اش از محبت اهل بیت (ع) دور بودند، اما خودش شیفته آل علی بود و هنر و زبانش را وقف آن دودمان پاک کرد. امام صادق (ع) به او فرمود: "انت سید الشعراء" (امینی، ۲ / ۲۳۲)

هیچ کس بنی امیه را همانند سید حمیری رسوا نکرد، او علاوه بر چیرگی در شعر و ادب، در علوم قرآنی، تفسیر، حدیث و کلام نیز چهره‌ای بارز بود و نامش در کنار نام عالمان بزرگ مطرح است. (العاملی، ۱۹۵۸، ۳ / ۴۰۸)

اما زبان شعری او در مدح دودمان پیامبر و هجو و رسوا کردن بنی امیه، بسیار نافذ و بران بود. مجموعه شعر او نیز (دیوان السید الحمیری) چاپ شده است. در بیان توسلش:

و اذا الرجال توسلو بوسيله فوسيلتى حبي لال محمد
انى لاكره ان اطيل بمجلس لا ذكر فيه لال بيت محمد
(شبر، ۱۴۲۲، ۱ / ۲۰۰)

انشاد در محضر حضرت امام صادق (ع)، با این مطلع:

امرُ عَلِيٍّ جَدَّثِ الْحُسَّ - بِنِ فَعُلِّ لِأَعْظَمِهِ الزَّكِيَّةَ
أَهْ أَعْظَمًا لَازَلَتْ مِنْ - وَطِفًا سَاكِبَةً رَوِيَّةَ
...وَابِكِ الْمُطَهَّرِ لِلْمُطَهَّ - رِ وَالْمُطَهَّرَةَ النَّقِيَّةَ

(ضیف، بی تا، ص ۳۱۳)

بر قبر حسین (ع) گذر کن و بر استخوان های پاک او بگو: (ای استخوان هایی که هنوز تر و تازه و شاداب هستید ...) بر این قبر پاک و بر پدر و مادر پاک و معصوم او.

استواری در مذهب تشیع:

تجعفرتُ باسم الله والله أكبرُ و ايقنتُ ان الله يعفو و يغفر ...

شاعر می گوید: چون دیدم مردم دردین گمراه شدند، به نام خدا در زمرة جعفریان جعفری گشتم و اسلام آوردم و خدا بزرگ است و یقینا او می بخشد و می آمرزد. او ششمین پیشوای نور و کرامت را بسان ماه تمام در درخشندگی می داند و اینگونه می سراید:

و جعفر سادس النجباء   بدر ببهجته زها البدر التمام
(حمیری/۱۶۹ - ۲۷۴ - ۲۷۹)

ب: مفعج بصری و ویژگی های شعری شاعر:

نامش ابو عبید الله محمد بن احمد شخصی که در تاریخ ادبیات عرب نامش گمنام مانده است. این شاعر به شاعر گریه، ولایت و عقیده شهرت یافته و در اشعارش به دفاع از حقانیت اهل بیت (ع) می پردازد. اشعار خطابی که خرد، استدلال، بهره گیری از قرآن کریم و احادیث شریف با زیبایی کلام هنری وی، آن را زینت بخشیده است؛ در قصیده معروفش " ذات الاشباه " ویژه به ذکر فضایل امام علی (ع) پرداخته است. با این مطلع:

ایها اللانمی لحبی علیا   قم ذمیما الی الجحیم خزیا

(المفعج البصری، ۱۴۰۵ / ۱۲۱)

ج: عبدی و ویژگیهای شعری شاعر:

سفیان بن مصعب عبدی کوفی کسی که از لحاظ فکری امام صادق (ع) درباره ی او فرموده است: " یا معشرَ الشَّیْعَةِ! ... عَلَّمُوا أَوْلَادِكُمْ شِعْرَ الْعَبْدِی فَإِنَّهُ عَلِی دِینِ اللَّهِ " ای گروه شیعه! شعر عبدی را به فرزندانتان بیاموزید چرا که او بر آیین خداست هم چنین روایت شده که این شاعر اشعار خود را در محضر امام صادق (ع) می سرود و امام (ع) از افراد خانواده اش می خواست تا از پشت پرده به اشعار او گوش دهند زیرا احادیث معصومین (ع) را به شعر درمی آورد و از آیات قرآن به صورت صنعت تضمین و

اقتباس استفاده می کرد مثلاً در وصف حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (س) هر دو را صدیق و مطهر خطاب کرده و می گوید:

صِدِّيقُهُ خُلِقَتْ لِصَدِّيقٍ   شَرِيفٍ فِي الْمُنَاسِبِ...
إِسْمَاهُمَا قُرْنَا عَلِيٍّ   سَطَرَ بِظُلِّ الْعَرْشِ رَاتِبٍ

(همان،: ۱۹۷)

گفته شده سید حمیری شاعری او را بر خودش ترجیح داده است. او قصیده بلندی در مدح خاندان پیامبر (ص) دارد که بسیار بلند است و دارای ۹۷ بیت است که قصیده با این بیت شروع می شود:

هل في سوالك رسم المنزل الخرب   براء لقلبك من داء الهوى الوصب

(شبر، ۱۴۲۲، ۱ / ۱۶۹)

آیا از یادآوری نشانه های منزل ویران می پرسی، درد و داغ عشق سوزان تو را درمانی است؟

«سفیان بن مصعب» در زبان راویان و تذکره نویسان با عنوان «شاعر آل محمد» یا «شاعر اهل بیت» یاد شده است تا جایی که در اعیان الشیعه آمده تمامی اشعار او در راستای بیان فضایل اهل بیت (ع) است، که این نشانه عشق والا و شیفتگی شاعر به خاندان عصمت است که شعر خود را در مصرف صحیحش یعنی در اختیار «آل الله» قرار داده است. ویژگی های شعری و شخصیتی شاعر:

- در برداشتن آیات و روایاتی از فضایل اهل بیت (ع) و بیان دشمنی های دشمنان خاندان عصمت و طهارت

- وقف هنر شعریش در مسیر اهل بیت (ع) ، به گونه ای که جز برای دفاع از حقانیت اهل بیت و تبیین فضائل به چیز دیگری نپرداخته که شاخصه بارز و روشن حیات ادبی شاعر است.

اینک به مهم ترین ویژگی این شاعران نامدار و گمنام می پردازیم:

مجموع ویژگی های شعری شاعران فوق:

تاثیر پذیری از قرآن کریم مانند: اقتباس - تصویرپردازی - تلمیح - استعاره - رمز که توجه به مقوله های قدسی و ملکوتی و تزکیه و تهذیب نفس انسانی در هسته مرکزی شعر شان قرار دارد. و این تاثیرپذیری شاعران از قرآن کریم به دو عامل مهم بستگی داشته است: اول، میزان انس با کلام قدسی و تدبر در معانی ژرف و دقایق قرآنی؛ دوم، میزان اعتقاد و ایمانشان نسبت به اسلام و کتاب وحی، و همت در ترویج و تبلیغ معانی و معارف دینی، از آنجا که شاعران نام برده در محضر امام صادق (ع) انشاد شعر نموده اند بعضا از شاخصه های شعری امام نیز الگو گرفته اند، پرداختن به موضوعات زهد و بی‌اعتنایی به دنیا، مسأله امامت اهل بیت (ع) و هدایت گری خاندان عصمت و احیای یاد و نام و فضایل آنان و بازگو کردن مظلومیت های خاندان رسالت و افشای جنایات ظالمان نسبت به دودمان پاک حضرت رسول (ص) با محتوایی سرشار و غنی و متأثر از ثقل کبیر و اکبر.

نتیجه گیری:

امام صادق (ع) با بسط زمینه های علمی و تربیت شاگردان در دانش های گوناگون تغییرات عمده و بنیادی را در اندیشه ی شاعران ایجاد کرده اند و باتلاش برای جلسات علمی و اسلامی فرصت علم آموزی و دانش اندوزی را برای همگان فراهم نمودند. از موارد مهم و ارزشمند که امام (ع) و شاگردان بدان جهت دادند، هدایت شعر و شاعران بود، هر چند دشمن مرموزانه با تحریک احساسات مردم و حمایت بی حد و حصر از شاعران، زمینه ی پیوند مجالس گناه آلود با موسیقی و شعر را فراهم می

نمودند، به طوری که مردم در پاره ای از زمان بدلیل گرفتاری در فسق و فجور نسبت به اوامر و نواهی الهی بی اعتنا شده بودند و با مانع تراشی دشمنان و جلوگیری از نشر حقایق، شعر را در خدمت بی بند و باری و هرزگی درآورده بودند و این به دلیل بیمناکی خلفا به امام (ع) در اقبال مردم به ایشان در امر خلافت بود که با حمایت از اندیشه های انحرافی و دست یازیدن به عقایدی پاک همچون مهدویت، ذهن مردم را منحرف و چنین القا می نمودند که منجی موعود، متعلق به آنان است. بنابر مقدمه این نوشته و با توجه به فحوای مقاله نتایج ذیل حاصل شده است:

۱- امام صادق (ع) که سخنان گوهر بارشان سراسر آکنده از مفاهیم قرآنی و اسلامی است در عین قوت و تاثیرگذاری تمام، در همه موضوعات زندگی مردم تأثیر داشته اند. از این رو با جهت دادن به شعر و هدایت شاعران ارزش های شعر را بر اساس موازین ثقلین آموختند و شاعران با زبان برنده شعر شروع به ترویج مکتب قرآنی و اعتقادی در سایه ی توجه به معبود ازلی و تکریم ائمه به عنوان الگوهای راستین مکارم اخلاقی و نکوهش دشمنان با نشر وقایع مهم تاریخی و فجایع وارده بر اهل بیت (ع) کردند و شعر را وسیله ای برای نشر حقایق حقه ی عترت (ع) به کار گرفته که مشمول نکوداشت امام صادق (ع) می شدند.

۲- از مهمترین اصول شعرشان در پیشگاه امام (ع) اقتباس از قرآن و احادیث است، که بر اساس اشعار آنان، ایمان به خدا، اعتقاد رسالت و امامت و زندگی پس از مرگ، مهم ترین ملاک های مورد نظر هستند.

۳- شاعرانی که مورد توجه و عنایت امام (ع) قرار گرفته اند غالباً متأثر از حادثه ی عظیم کربلا و قیام امام حسین (ع) بودند. در اکثر مواقع، تشویق و تایید امام صادق (ع) نیز شامل این نوع شعر و شاعران می شد به گونه ای که تاثیر پذیری شاعران در بیان حقایق و فضایل اهل بیت (ع) که رفته رفته به عنوان یکی از ابزار های دفاعی شیعه در برابر زیاده خواهی های دشمنان شد به گونه ای که این نوع اشعار به طور ویژه از سوی

آن امام همام مورد توجه جدی قرار گرفت تا آنجا که اجریت از آن کاخ بهشتی را به ارمغان دارد. از سوی امام صادق (ع) شاهد گریه و اندوه جد بزرگوارشان بر سالار شهیدان و شهدای کربلاء بودند و امر پدر را در بزرگداشت مراسم عزاداری در نظر داشته و بر زنده نگه داشتن قیام و علنی کردن فاجعه کربلا در تمام نوامیس بشریت پافشاری نموده اند تا جایی که حمایت و ارزش گذاری امام صادق (ع) به شعر شیعی به صورت یک ارزش مذهبی جاودان در آمد و شاعران شیعی نیز تحت تاثیر این رویکرد، شعر خود را به ارزش هایی همچون: مقاومت و پایداری، نشر مقدسات و دفاع از حریم ولایت اسلامی مزین نمودند که این ارزش ها را می توان به وضوح در شعر شیعی جست.

از آنجا که با غرض ورزی معاندان بسیاری از حقایق شعر شیعی ناگفته مانده است و دلیل این ادعا در دسترس نبودن حجم قابل توجهی از منابع و اشعار شاعران شیعی است بنابر این انتظار می رود با تحقیق و پژوهش گسترده در ادبیات عربی و فارسی، کشف حقیقت برای آیندگان صورت پذیرد.

فهرست منابع:

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه
- ۳- الامین، محسن. "أعیان الشیعه"، تحقیق حسن الامین، بیروت، دار التعارف بی تا.
- ۴- آذرشب، محمدعلی "الادب العربی و تاریخه حتی نهایه العصر الاسلامی"، تهران، سمت، ۱۳۷۵ ش.
- ۵- انوار، امیر محمود، صدری، جعفر، "فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشهای اعتقادی کلامی"، ساوه، تابستان ۱۳۹۱ ش)
- ۶- بابایی، احمد علی، "برگزیده تفسیر نمونه"، ج ۳، سیزدهم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۲ ش.
- ۷- حسن الزیات، احمد، "تاریخ الادب العربی الاول"، بیروت، دارالثقافه، بی تا.
- ۸- الحموی، یاقوت بن عبد الله "معجم الادباء" الجزء السابع عشر، مصر دار المامون، لا تا .
- ۹- حمیری، سید اسماعیل، "دیوان سید حمیری" تصحیح شاکر هادی شکر، مقدمه علامه سید محمد تقی حکیم، بیروت، مکتب الحیاه بی تا.

- ۱۰- حنا الفاخوری، "تاریخ الادب العربی" ترجمه حمید آیتی، چاپ چهارم، تهران، توس ۱۳۷۸ش.
- ۱۱- شبر، جواد، "ادب الطف او شعراءالحسین ع"، بیروت، الطبعة الاولى، موسسه التاريخ، ۱۴۲۲ق.
- ۱۲- صدوق، محمد بن علی، "عیون اخبار الرضاء علیه السلام"، ج ۱، اول، تهران، نشر جهان، ۱۳۷۸ق.
- ۱۳- .....، "أمالی الصدوق"، جلد ۱، پنجم، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۰ق.
- ۱۴- ضیف، شوقی، "تاریخ الادب: العصر العباسی الاول"، الطبعة الثامنة، قاهره، دار المعارف، بی تا.
- ۱۵- -----: العصر الاسلامی الطبعة السابعة-----
- ۱۶- ری شهری، محمد، "میزان الحکمه" ترجمه حمید رضا شیخی، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۸ش.
- ۱۷- کلینی، محمد باقر، "الكافی"، ج ۱، دوم، تهران، اسلامیه، ۱۳۶۲ش.
- ۱۸- مجلسی، محمد باقر، "بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار"، ج ۴۷، مکرر، تهران، اسلامیه، مختلف.
- ۱۹- المفجع البصری، ابو عبد الله محمد بن احمد "دیوان المفجع البصری" (شاعر العقیده)، تصحیح، عبد الرسول الغفار، الطبعة الاولى، بیروت، دار الزهراء، ۱۴۰۵هـ.
- ۲۰- مکارم شیرازی، ناصر، "تفسیر نمونه"، ج ۱۵، هفدهم، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳ش.